

le ile bir câriyeyi Şeymâ'nın evlendirdiği ve Hevâzin kabilesi arasında bu ikisinin soyunun devam ettiği zikredilmektedir. Ayrıca Şeymâ'nın, daha önce bir müslümanı öldürdüğü için Hz. Peygamber tarafından katledilmesi emredilen ve kendisiyle birlikte yakalanıp Resûl-i Ekrem'in huzuruna getirilen Bicâd adlı şahsın affedilmesini sağladığı belirtilmektedir (Vâkıdî, III, 913; Şâmî, V, 490).

Şeymâ'nın Resûlullah'ın yanına getirilmesi, hemen savaşın ardından Resûlullah'ın kaçan düşmanın peşinden Tâif üzerine gitmesinden önce gerçekleşmişti. Hz. Peygamber bu esnada Şeymâ'ya ailesinden kimlerin hayatta bulunduğunu sormuş, Şeymâ anne ve babasının vefat ettiğini, kardeşleri Abdullah ve Üneyse ile amcasının sağ olduğunu söylemişti. Ya'kübî, Şeymâ'nın esirlerin serbest bırakılmasını Resûl-i Ekrem'den talep ettiğini ileri sürmekteyse de (Târih, II, 63) diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanmamakta, bu husustaki görüşmeyi Şeymâ'nın amcası Ebû Servân (Burkân) es-Sa'dî'nin yaptığı, onun başkanlığındaki Hevâzinli bir heyetin Hz. Peygamber'e gelerek İslâmiyet'i kabul ettiklerini söyleyip esirlerin başışlanmasını istemeleri üzerine onların serbest bırakıldığı bildirilmektedir (İbn Sa'd, I, 114-115; İbn Hacer, VII, 55-56). Şeymâ'nın ne zaman vefat ettiği bilinmemektedir. Onun Abdullah ve Üneyse adlarındaki kardeşleri de müslüman olmuştu (DîA, XV, 338).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn İshak, *es-Sire*, s. 25; İbnü'l-Kelbî, *Cemhere* (Nâcî), s. 394; Vâkıdî, *el-Meğâzi*, III, 913-914; İbn Hişâm, *es-Sire*, I, 161; II, 457-458; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, I, 110-111, 113-115; Ya'kübî, *Târih*, II, 63; Taberî, *Târih* (Ebü'l-Fazl), II, 157; III, 80-81; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, IV, 277-278, 344-345; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *Delâ'ilü'n-nübüvve* (nşr. Abdülmu'tî Kal'acı), Beyrut 1405/1985, I, 132; Süheyli, *er-Ravzü'l-ünûf*, II, 145; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Halil Me'mûn Şihâ), Beyrut 1418/1997, V, 236, 251-252, 325; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, I, 83; III, 475; İbn Kesir, *el-Bidâye*, II, 273; IV, 363-364; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), I, 582-583; VI, 206; VII, 55-56, 551-552, 580, 730, 732-733; Şemseddin es-Sehâvî, *el-Fahrü'l-mütevâli fi men'i'ntesebe ile'n-nebî mine'l-hademi ve'l-mevâli* (nşr. Meşhûr b. Hasan b. Mahmûd Âlu Selmân), Küveyt 1423/2002, s. 50-51; Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, V, 490; Nûreddin el-Halebî, *İnsânü'l-ıyûn*, Beyrut, ts. (Dârü'l-marîfe), I, 167-171; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, II, 62; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, I, 41, 494; Asri Çubukçu, "Halîme", *DîA*, XV, 338; Hüseyin Algül, "Hâris b. Abdülzâ", a.e., XVI, 194-195.

LEVENT ÖZTÜRK

ŞEYTAN

(الشيطان)

İnsana musallat olup onu saptırmaya çalışan ruhanî varlık.

Sözlükte "uzaklaşmak, haktan ve hayırdan ayrılmak, muhalefet etmek" anlamındaki **şatn** (**şütûn**) veya "öfkesinden yanıp tutuşmak" mânasındaki **şeyt** kökünden türediği ileri sürülen **şeytân** kelimesi (çoğulu **şeyâtîn**) "hayırdan ve rahmetten uzaklaşmış yaratık, yanıp helâke mâruz kalmış varlık" demektir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ştn" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "ştn" md.). Kelimenin İbrânice'deki karşılığı olan **şatanın** "düşmanlık etmek, suçlamak, karşı gelmek" mânasında **stn** veya "gezinmek, hareket etmek, rahatsız etmek, yoldan çıkmak; sadakatsiz / inançsız olmak" anlamlarında **sut / sth** kökünden türediği kabul edilmektedir (Koehler-Baumgartner, III, 1312, 1316-1317). Bazı dilciler, şeytan kelimesinin Arapça kökenli olup teolojik anlamlarını yahudi-hıristiyan geleneğinden aldığı iddia ederken bazıları İbrânice'den Arapça'ya geçtiğini, kelimenin yahudi geleneğinde "cin", İslâm öncesi Araplar'ında "insan üstü varlık" mânasına geldiğini ve İslâm'da bu iki anlamın birleştirildiğini söyler (Jeffrey, s. 187-190; *El*, IV, 286). Şeytanı ifade etmek için kullanılan **iblis** bir kısım dilcilere göre "ümit kesmek, pişman olmak, söyleyeceği bir şey olmayıp şaşırıp kalmak" anlamındaki **iblâs** kökünden türemiştir (*Lisânü'l-'Arab*, "bls" md.); nitekim kelime bazı âyetlerde bu anlamda geçmektedir (el-En'âm 6/44; el-Mü'minûn 23/77; er-Rûm 30/12, 49). Batılı dilciler arasındaki yaygın kabul, iblis kelimesinin "en büyük şeytan" mânasındaki Grekçe **diabolostan** Arapça'ya geçtiği yönündedir (Jeffrey, s. 47; *El*, II, 351). Kelime bir kısım dilcilere göre de İbrânice'den Arapça'ya geçmiş olup Allah'a isyan etmeden önceki adı **Azâzil** idi (*Kâmûs Tercümesi*, "ştn" md.; Elmalılı, I, 320; ayrıca bk. **AZÂZİL**). Şeytan karşılığında **tâgût**, **cân**, **ifrit** gibi kelimeler kullanıldığı gibi "mârid" (alabilirdiğine inatçı) ve "garûr" (aldatan) kelimeleriyle de nitelendirilir. Câhiliye Arapları'na göre yaratılmışların en çirkini olan şeytan ateşi mesken edinen habis bir ruhtur. Onun göklerden haber aşırına mârid, bu hususta fazlasıyla mâhir olanına ifrit denir. Her şairin kendisine ilhamda bulunan bir şeytanının (cin) bulunduğu inanırdı (Râcî el-Esmer, s. 85).

Kur'an-ı Kerim'de on sekizi çoğul olmak üzere seksen sekiz yerde şeytan (on bir yerde iblis) kelimesi yer almaktadır. Âdem'in yaratılışının ardından meleklerden ona secde etmelerinin istendiğine dair dokuz âyette iblis, Âdem ile eşinden üreyip çoğalan insan türüne düşmanlık ederek onları çeşitli hile ve desiselerle aldattığını bildiren âyetlerde şeytan kelimesi geçmektedir. Kur'an'da şeytanla insan türü arasındaki ilişkiye veya mücadeleye temas eden birçok âyet bulunmaktadır. Âdem'e melekler secde ettiği halde şeytan kibirlenip ilâhî emre karşı çıkmış, gerekçe olarak da kendisinin ateşten, Âdem'in çamurdan yaratıldığını ileri sürmüştür. İlahî iradenin Âdem'in zürriyetine bütünüyle iyi ve bütünüyle kötü arasında takdir ettiği konunun bir gereği olmalıdır ki Cenâb-ı Hak hayırdan ve rahmetinden uzaklaştırdığı şeytana insanoğluna vesvese vermeye, çeşitli hile yöntemleriyle batılı hak gibi gösterip insanları doğru yoldan saptırmaya izin vermiştir. Allah'ın uyarmasına rağmen Âdem ile eşi Havvâ şeytanın aldattığı sözlerine kanarak yasak meyveden yemiş, bunun cezası olarak cennetten çıkarılmış, böylece dünyada kıyamet gününe kadar devam edecek olan insan hayatı başlamıştır. Bu hayatta hak yoldan çıkanları adaletiyle cezalandıran Allah'ın koyduğu çeşitli kanunlar (sünnetullah); hayır ve şer çerçevesinde bütünüyle hayrın temsilcisi melekler, bütünüyle şerrin temsilcisi şeytan, ayrıca hayra da şerre de yönelebilen, ancak aklı, selim fitratı ve iradesiyle vahyin aydınlattığı yoldan Allah'a ulaşma imkânına mazhar kılınan insan vardır. Selim fitratı bozulmayan insan kelâm âlimlerinin çoğunluğuna göre Allah nezdinde meleklerden de üstündür. Bunun yanında aklı olduğu halde gerçekleri anlamazlıktan gelen, gözü olduğu halde hakikati görmeyen, kulağı olduğu halde ilâhî beyanları duymayan ve Kur'an'ın ifadesiyle şuuruz canlılar sürüsü gibi olan (el-A'râf 7/179) insanlar da bulunmaktadır. Kur'an'da iblis ve şeytan kelimelerinin geçtiği âyetlerin dışında kalan birçok âyette de insanın bu konumuna ve mücadelesine temas edilmektedir. Çeşitli âyetlerde şeytanın azgın, sinisi, yanıltıcı ve kıskırtıcı olduğu haber verilmekte, hile ve aldatmalarına dikkat çekilmekte, ondan uzak durulması emredilmekte, şerrinden Allah'a sığınmanın gereği vurgulanmaktadır. Bu arada önceki peygamberler döneminde yaşayan insanlara yönelik mânevî tahribatı da anlatılmaktadır (M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "iblis", "şeytân" md.leri).

Şeytan kelimesi pek çok hadis rivayetinde yer almaktadır. Bu rivayetlerde de insandan sâdir olabilecek her türlü kötü davranışta şeytanın etkisine işaret edilmekte, onun özendirici ve aldatıcı oyunlarına dikkat çekilmektedir. Şeytan insanı kötülük işlemeye teşvik ettiği gibi onun Allah'a yaklaşırarak fiilleri gerçekleştirmesine de engel olmaya çalışmakta veya yerine getirmeye çalıştığı ibadeti bozmaya gayret göstermektedir. Meselâ Kur'an'da zekât ve infak emredildiği halde şeytan malın karşılıksız verilmesi fedakârlığını önlemeye çalışır ve kişiyi bu tür harcamaları yüzünden muhtaç duruma düşmekle korkutur (el-Bakara 2/268). Ezan okunduğu zaman bundan hoşlanmayıp kaçan şeytan (Buhârî, "Ezân", 4; Müslim, "Şalât", 17, 19) bir süre sonra geri dönüp namaza başlayan mümine vesvese vermeye çalışır (*Müsned*, III, 12, 50, 51; Ebû Dâvûd, "Şalât", 92). Hz. Peygamber şeytanın şerinden Allah'a sığınmış ve her müslümanın ondan Allah'a sığınmasını emretmiştir. Resûlullah ayrıca şeytanın kötülüklerinden korunmak için kelime-i tevhidi söylemeyi, başta Âyetü'l-kürsî ve Haşr sûresinin son üç âyeti olmak üzere Kur'an okumayı tavsiye etmiştir (*Müsned*, V, 415; Buhârî, "Vekâlet", 10, "Bed'ü'l-halk", 11; Müslim, "Müsâfirîn", 212; Tirmizî, "Şevâbü'l-Kur'ân", 22; bk. İSTİÂZE).

Varlığı ve Mahiyeti. Şeytanın gerçek bir varlığa ve bir bedene sahip bulunup bulunmadığı hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Onun cinlerden olduğunu (el-Kehf 18/50) ve ateşten yaratıldığını bildiren âyet ve hadisleri (el-A'râf 7/12; el-Hicr 15/27; *Müsned*, VI, 153, 168; Müslim, "Zühd", 60) esas alan kelâm ve tefsir âlimleri şeytanın kendine has bir varlığının bulunduğunu kabul etmektedir. İbn Abbas'a göre Kur'an'da geçen "min mâricin min nâr" ifadesi "yalın ateş", Mücâhid b. Cebr'e göre "yükselen sarı ve yeşilimsi alev" (Taberî, XXVII, 126), Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'ye göre "dumansız saf alev" (*Rûhu'l-me'ânî*, XXVII, 105) mânasına gelir; "nâr-ı semûm"dan maksat da zehirleyici ateştir (Taberî, XIV, 30). Bazı âlimler söz konusu ateşin bilinen ateşten yetmiş kat yoğun ve çok etkili olduğunu söylemektedir (Elmalılı, V, 3059). Şeytanın gerçek bir varlığı bulunduğunu kabul edenler bedene sahip olup olmadığı konusunda farklı görüşler ileri sürmüş, çoğunluğunu Mu'tezilîler'in teşkil ettiği kelâmcılar bedensiz hayatın mümkün görülmediğini, ayrıca kendisine nisbet edilen faaliyetleri gerçekleştirebilmesi için şeytanın bir bedene sahip olmasının gerektiğini belirtmektedir. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ, İbn Sînâ ve Muhammed Esed gibi müfessir, düşünür ve sûfilerin oluşturduğu gruba göre ise şeytan cisim veya cisme hulûl etmiş bir varlık olmayıp mücerret nefisten (ruhanî cevher) ibarettir. Şeytanın gerçek varlığının bulunduğunu kabul edenlerden bazıları onunla cinler arasında asıl-fer' ilişkisi kurmuştur; Hasan-ı Basrî bu görüştedir (Mâtürîdî, IX, 70; Kurtubî, I, 294-295; İbn Kesîr, IV, 396). Genellikle cinlerin atası sayılan cân ile İblîs'in aynı varlık olduğunu kabul edenler Hz. Peygamber'in herkesin bir şeytanının bulunduğunu belirten hadisine dayanmaktadır (*Müsned*, VI, 115; Müslim, "Münâfikîn", 70). Kur'an'da meleklerin Âdem'e secde ettiğini bildiren bir âyette (el-Kehf 18/50) "cinlerden olan İblîs" istisna edilmekle birlikte başlangıçta onun melek olup olmadığı bilinmemektedir. Buradaki istisnayı muttasıl (aynı cinsten olanlar arasında) kabul edenler şeytanın daha önce melek olduğunu ileri sürmüş, istisnayı münkatî (ayrı cinsten olanlar arasında) kabul eden müfessirler onun melek değil meleklerin arasında bulunan bir varlık (cin) olduğunu belirtmiştir. Bunlara göre şeytan meleklerden olsaydı isyan etmez, emredilen her şeyi yerine getirirdi (et-Tahrîm 66/6). İbn Teymiyye şeytanın sûret itibarıyla meleklerden, asıl itibarıyla cinlerden sayıldığını kaydetmektedir (*Mecmû'u fetâva*, IV, 235, 346). Kur'an'da şeytanın yandaşları ve ordusundan (el-A'râf 7/27; eş-Şuarâ 26/95), zürriyetinden (el-Kehf 18/50) ve dostlarından (en-Nisâ 4/76; el-En'âm 6/121; el-Hac 22/4) söz edilmekte, yine Kur'an'da ona baş (es-Sâfât 37/65), hadislerde ise boynuz (Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 11; Müslim, "Müsâfirîn", 290) nisbet edilmektedir. Bu kelimelerin lafzına bağlı kalındığı takdirde şeytanın gerçek varlığının bulunduğunu söylemek mümkündür. Katâde b. Diâme gibi bazı âlimlere göre şeytana izâfe edilen zürriyetten maksat İblîs'in soyundan gelen şeytanlar olup bunlar üremek suretiyle çoğalır (Taberî, XV, 262). Ebû'l-Muîn en-Nesefî, İblîs'in evliliği ve zürriyeti hakkında ayrıntılı bilgiler verir (*Bağrû'l-keâm*, s. 28). Bazı âlimlere göre şeytanın zürriyetinden maksat insanlardan ve cinlerden onun yolu izleyenlerdir, aslında şeytanın gerçek anlamda zürriyeti yoktur (Âlûsî, XV, 295).

Diğer ruhanî varlıklar gibi şeytanın da görülüp görülemeyeceği hususu tartışmalıdır. Şeytanın latif cisim olduğunu kabul eden Ehl-i sünnet kelâmcıları, onun çeşitli şekillere bürünüp (temessül) insanlara görünmesi için bir engelin bulunmadığı kanaatindedir (Tehânevî, I, 264-265; Elmalılı, VIII, 5389). Bu âlimler Kur'an'da ve hadis rivayetlerinde şeytanın Hz. Âdem, İbrâhîm, Mûsâ, Süleyman ve Hz. Muhammed'e görüldüğünün haber verildiğini, Bedir Gazvesi sırasında Sürâka b. Mâlik'in sûretine girerek müşriklere önce cesaret verdiğini, sonra da sırt çevirdiğini delil olarak zikrederler (el-Enfâl 8/48; İbn Kesîr, III, 332-334). Şeytanın ve meleklerin hem gerçek hem temessülî varlıklarının olduğunu söyleyen Gazzâlî gerçek şekillerinin ancak nübüvvet nuruyla görülebileceğini, temessülün ise insanlar tarafından da müşahade edilebileceğini belirtir (*İhyâ'*, III, 27). "Şeytan kendi grubu ile birlikte göremeyeceğiniz yerden sizi görür" meâlindeki âyetten hareketle (el-A'râf 7/27) Mu'tezile âlimleri onun hiçbir zaman görülemeyeceğini ileri sürmüştür (Zemahşerî, II, 98). Naslarda şeytana ait bazı maddî tasvirlerin yer aldığı bilinmektedir. Bu tür ifadeleri hakikat mânasına alan âlimler bulunduğu gibi mecaz kabul edenler de vardır. Ancak bütün âlimler şeytanı kendi sûretiyle görmenin mümkün olmadığı kanaatindedir. Bir şekle bürünmüş halde görülmesi ise teorik olarak mümkünse de fiilen söz konusu değildir, çünkü bir peygamberin tasdiki bulunmadan görülenin şeytan olup olmadığı bilinemez. Şeytanın mahiyeti hakkında ileri sürülen telakkiler içinde Gazzâlî'ye nisbet edilen görüş isabetli görünmektedir. İslâm akaidinin -melek ve cin gibi- sem'î bahisleri içinde yer alan şeytan hakkında naslarda ve özellikle hadislerde yer alan beyanlar onun hem gerçek hem mecazi-temsîlî varlığının bulunduğunu kanıtlar niteliktedir.

İslâm dini, Seneviyye'de olduğu gibi şeytanın insanlar üzerinde mutlak mânada hâkimiyeti bulunduğu ve onlara istediğini yaptırdığı şeklindeki bir anlayışı reddeder; çünkü Kur'an'da şeytanın gücünün sınırlı, hile ve tuzaklarının zayıf olduğu haber verilmektedir (en-Nisâ 4/76). Şeytanın bütün mahareti insanları tahrik etmek ve kendi yoluna çağırmaktan ibarettir (İbrâhîm 14/22), ona uyup uymamak ise kişinin elinde olan bir şeydir. İblîs'in sâilih kişiler üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır (el-Hicr 15/39-40, 42; el-İsrâ 17/65; Sebe' 34/21); dolayısıyla insanların yaptıkları kötülükler için şeytanı bahane etmeleri gerçekçi olmadığı gibi Allah katında da herhangi bir değere sahip değildir. İbn

Teymiyye, ribâ yiyelelerin şeytan çarpmış gibi kalkacaklarını bildiren âyetle (el-Bakara 2/275) şeytanın insanın vücuduna karnın dolaşması gibi nüfuz ettiğini bildiren hadisi (Buhârî, “Bed’ü'l-ğalk”, 11; Müslim, “Selâm”, 23-25) delil göstererek cinlerin insanın bedenine girip onu etkilediğini ileri sürmüştür. İbn Teymiyye gibi düşünen âlimler sara vb. hastalıkları şeytana nisbet ederken (Taberî, III, 101; Ateş, s. 236) Ebû Ali el-Cübbâî, Cessâs ve Muhammed b. Ali el-Kaffâl gibi âlimler bu görüşe karşı çıkıp cin ve şeytanın insanın fiziksel yapısı üzerinde herhangi bir etkisinin bulunmadığını söylemiş (Ömer Süleyman el-Eşkar, s. 62-63, 156-162) ve şeytanın Kur'an'da geçen, “Benim size karşı etkili bir gücüm yoktur” sözünü (İbrâhîm 14/22) delil kabul etmişlerdir (Âlûsî, III, 49; bk. İĞVÂ).

Kur'an'da inkârcıların şeytanlarla beraber haşredileceği (Meryem 19/68) ve dünyada bir arkadaş gibi onunla birlikte hareket eden kişinin kıyamet günü, “Keşke benimle senin aranda doğu ile batı arası kadar uzaklık olsaydı” diyeceği ifade edilir (ez-Zuhruf 43/36-38). Kıyamet gününde hesap görülüp cennet ve cehennem ehli yerlerine gönderilince şeytan cehennem ehline hitap ederek dünya hayatında Allah'ın gerçek vaatlerine karşılık kendisinin boş vaatlerde bulunduğunu, ancak çağrı yapmanın ötesinde insanlar üzerinde bir etkisinin olmadığını, nefsanî arzularına uyanların yaldızlı vaatlerine kandıklarını belirtecek, onların kendisini değil kendi nefislerini kınamalarını söyleyecek, kendisinin onları ne de onların kendisini kurtarabileceğini ifade edecek, dünyada iken kendisine taparcasına boyun eğdikleri yolundaki iddialarını reddettiğini bildirecektir (İbrâhîm 14/22).

İblis ve şeytan hakkında birçok eser kaleme alınmış olup bunlar arasında İbn Ebû'd-Dünyâ'nın *Mekâ'idü's-şeytân*'ı, Ahmed b. Yahyâ'nın, *er-Red 'alâ mesâ'ili'l-mücbire 'an vesveseti İblis ve sâ'iri's-şeyâtin*'i (İblis fi't-taşavvuri'l-İslâmî içinde), Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin sülferin şeytan tarafından aldatıldığını ileri sürdüğü *Telbisü İblis*'i (Beyrut 1994), İzzeddin İbn Gânim'in *Teflisü İblis*'i, Muvaffakuddin İbn Kudâme'nin *Zemmü'l-müvesvisin ve't-tahzîr mine'l-vesvese* adlı eseri ve buna İbn Kayyim el-Cevziyye'nin yazdığı *Mekâyidü's-şeyâtin fi'l-vesvese ve zemmi'l-müvesvisin* adlı şerhi (Beyrut, ts.), yine İbn Kayyim el-Cevziyye'nin *İğâsetü'l-lehân fi meşâyidi's-şeytân*'ı (Di-

maşk 1993) ve Nûreddin İbn Gânim el-Makdisî'nin *Meşâyidü's-şeytân ve zem-mü'l-hevâ*' adıyla buna yazdığı muhtasar (nşr. İbrâhîm Muhammed el-Cemel, Kahire 1983; Riyad, ts.), Burhâneddin İbn Müflih'in *Meşâ'ibü'l-insân min mekâyidi's-şeytân*'ı (Beyrut 1404/1984), İblis ve şeytana dair haberleri ayrıntılı biçimde ele alan eserlerin başında gelen Süyûtî'nin *Lakûtü'l-mercân fi ahkâmî'l-cân*'ı ile Bedreddin eş-Şiblî'nin *Âkâmü'l-mercân fi ahkâmî'l-cân*'ı, Takıyyüddin İbn Teymiyye'nin *el-Beyânü'l-mübîn fi ahbâri'l-cin ve's-şeyâtin*'i ile (Kahire 1994) Ebû'Rizâ Muhammed Atâullah el-Kâsimî'nin *Terğimü hizbi's-şeytân bi-tasvibi hıfzi'l-îmân*'ı (Lahor 1979) zikredilebilir. Bu konuda son dönemde yazılan eserlere örnek olarak Gulâm Ahmed Perviz'in *İblis ü Âdem*'i (Delhi 1945), Abdülazîz b. Sâlih el-Abîd'in *'Adâvetü's-şeytân li'l-insân kemâ câ'et fi'l-ğurân*'ı (Mekke 1421), Ömer Süleyman el-Eşkar'ın *'Âlemü'l-cin ve's-şeyâtin*'i (Küveyt 1984), Riyâd Abdullah'ın *el-Cin ve's-şeyâtin beyne'l-ilmî ve'd-dîn*'i (Dımaşk 1986), Seyyid Abdullah'ın *İblis fi't-taşavvuri'l-İslâmî'si* (Kahire 1421/2001) ve Muhammed Ali es-Seyyidâbî'nin *Hağikatü'l-cin ve's-şeyâtin*'i (Kahire, ts. [Dârü'l-hadîs]) gösterilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tâcü'l-arûs, “bls”, “ştn” md.leri; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 261-266, 787-788; Wensinck, *el-Mu'cem*, “şeytân” md.; *Müsned*, III, 12, 50, 51; V, 415; VI, 115, 153, 168; Ma'mer b. Müsennâ, *Me-câzü'l-Kurân* (nşr. Fuat Sezgin), Beyrut 1401/1981, I, 32; Burhâneddin İbn Müflih, *Meşâ'ibü'l-insân min mekâ'idü's-şeytân*, Beyrut 1404/1984, s. 153-183; İbn Ebû'd-Dünyâ, *Mekâ'idü's-şeytân* (nşr. Mecdî es-Seyyid İbrâhîm), Kahire 1991, s. 85-87; Hallâc-ı Mansûr, *Kitâbü't-Tavâsin* (nşr. L. Massignon), Paris 1913, s. 41; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, III, 101; XIV, 30; XV, 262; XXVII, 126; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kurân* (nşr. Murat Sülün), İstanbul 2007, IX, 70; Ahmed b. Yahyâ, *er-Red 'ale'l-mesâ'ili'l-mücbire 'an vesveseti İblis ve sâ'iri's-şeyâtin* (nşr. Hanefî Seyyid Abdullah, *İblis fi't-taşavvuri'l-İslâmî* içinde), Kahire 1421/2001, s. 277; İbn Sînâ, *el-İşârât*, II, 642; Gazzâlî, *İhyâ'ü 'ulü-mi'd-dîn*, Kahire 1358/1939, III, 27; Ebû'l-Muîn en-Neseffî, *Bahrü'l-kelem*, İstanbul 1328, s. 28; Zemaşşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut), II, 98; Muvaffakuddin İbn Kudâme, *Zemmü'l-müvesvisin ve't-tahzîr mine'l-vesvese*, Beyrut, ts. (Dârü'l-matbûâtî'l-Arabiyye), s. 6; Kurtubî, *el-Câmi'*, I, 294-295; Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kurânî'l-azîm*, Beyrut 1385/1966, III, 332-334, 396; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Mekâ'idü's-şeyâtin fi'l-vesvese ve zemmi'l-müvesvisin*, Beyrut, ts. (Dârü'l-matbûâtî'l-Arabiyye), s. 6; a.mlf., *Şifâ'ü'l-'alil* (nşr. İsmâ Fâris el-Haristânî), Beyrut 1417/1997, s. 453; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, IV, 235, 346; Süyûtî, *Lakûtü'l-mercân fi ahkâmî'l-cân* (nşr. Mustafa Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1406/1986, s. 256-276; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, III, 49; XV, 295; XXVII,

105; A. Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Qurân*, Baroda 1938, s. 47, 187-190; Elmâlılı, *Hak Dini*, İstanbul 1960, I, 320; V, 3059; VIII, 5389; Ömer Süleyman el-Eşkar, *'Âlemü'l-cin ve's-şeyâtin*, Küveyt 1404/1984, s. 17, 22, 48-49, 62-63, 156-162, 169-181; Riyâz el-Abdullah, *el-Cin ve's-şeyâtin beyne'l-ilm ve'd-dîn*, Dımaşk 1406/1986, s. 33-70; M. Ali Hamed Seyyidâbî, *Hağikatü'l-cin ve's-şeyâtin mine'l-Kitâb ve's-Sünne*, Kahire 1989, s. 16-19; Râcî el-Esmer, *eş-Şeyâtin hağikatühâ: et-Tehâşşunü minhüm*, Trablus 1991, s. 13-33, 85; Ukkâşe Abdülmennân et-Tayyibî, *eş-Şeytân fi Zilâli'l-Kurân li's-Şeyh Seyyid Kuţub*, Kahire 1992, s. 8; L. Koehler – W. Baumgartner, *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament* (trc. M. E. J. Richardson), Leiden 1994, III, 1312, 1316-1317; M. Hüseyin Tabâtâbâî, *el-Mağlûkâtü'l-hafiyye fi'l-Kurân*, Beyrut 1415/1995, s. 56; Ali Osman Ateş, *Kur'an ve Hadislerle Göre Şeytan*, İstanbul 1995, s. 134-153, 236, 326; G. Scognamillo, *Doğru ve Batı Kaynaklarına Göre Şeytan* (trc. Arif Arslan), İstanbul 1999, s. 59-69; Abdülazîz b. Sâlih el-Ubeyd, *'Adâvetü's-şeytân li'l-insân kemâ câ'et fi'l-ğurân*, Mekke 1421, s. 12-13; Hanefî Seyyid Abdullah, *İblis fi't-taşavvuri'l-İslâmî*, Kahire 1421/2001, s. 241-258; Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an* (trc. Alparslan Açıkgenç), Ankara 2003, s. 185-197; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir* (trc. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk), İstanbul 2004, s. 1335-1336; Vahid Abdüsselâm Bâfi, *Viğâyetü'l-insân mine'l-cin ve's-şeytân*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye), s. 55-119; A. S. Tritton, “Spirits and Demons in Arabia”, *JRAS* (1934), s. 715-727; a.mlf., “Şhaytân”, *El*, IV, 286-287; A. J. Wensinck, “İblis”, *El*, II, 351; A. S. Furat, “Şeytan”, *İA*, XI, 491-492; T. Fahd, “Şhaytân”, *El²* (İng.), IX, 406-408; A. Rippin, “Şhaytân”, a.e., IX, 408-409.

İLYAS ÇELEBİ

Diğer Dinlerde. Kitâb-ı Mukaddes'teki şeytan kavramı başlangıçta daha genel ve dolaylı anlamda kötü fonksiyonlarla ilişkilendirilirken zamanla özel ve aktif mânada kötülükle özdeş hale gelmiştir. Bu dönüşüm, Ahd-i Atîk'te şeytanın dünyevî bağlamlı soyut bir kavramdan semavî somut bir varlığa geçmesi şeklinde gerçekleşmiş, Ahd-i Atîk'ten Ahd-i Cedîd'e geçiş sürecinde şeytan, Tanrı'dan aşağı konumda yer alan ve fazlaca önem verilmeyen bir melek durumundan Tanrı'nın rakibi olan kozmik güç / düşman durumuna yükselmiştir.

Şeytan kelimesi Ahd-i Atîk'in erken dönemlere ait bölümlerinde cins ismi olarak (satan) “düşman, muhalif, engel olan, dava eden, suçlayan ve amacını gizleyen kişi” anlamında kullanılır. Askerî, siyasî veya hukukî mânada muhalefet durumunda olan ya da zorluk çıkaran kişiler (I. Samuel, 29/4; II. Samuel, 19/22; I. Krallar, 5/4; 11/14, 23, 25; Mezmurlar, 109/6) veya Peygamber Balam'ı engellemeye çalışan Tanrı'nın meleği hakkında “düşman, mu-